

PEDAQOGİKA**TƏHSİL SİSTEMİNİN HUMANİSTLƏŞDİRİLMƏSİ VƏ İSLAHATI KONSEP-
SİYALARI HAQQINDA***Babayeva Fidan Knyaz qızı**Gəncə Dövlət Universitetinin Ümumi pedaqogika kafedrasının dissertantı**<https://orcid.org/0009-0003-5572-0785>**babayevafidan2013@gmail.com*

Xülasə: Məqalədə göstərilir ki, təhsil sisteminin humanistləşdirilməsi və islahatı ilə bağlı konsepsiyalar təhlil edilmiş, tələbələrdə şagirdə humanist yanaşmanın həyata keçirilməsini təmin edən pedaqoji şərtlər müəyyən olunmuş və elmi-nəzəri cəhətdən əsaslandırılmışdır. Müəyyənləşdirilir ki, təlim prosesində şagirdlərin mədəniyyət, əxlaq və insanlar aləmində humanist yönümlülük metodunu mənimsəməsi şəxsiyyətyönümlü təhsil və təlim ideyalarına əsaslanır.

Məqalədə tələbələrin tədris fəaliyyətində nümayiş etdirilən, şagirdlərə münasibətini üzə çıxaran şəxsi keyfiyyətlərinin strukturu haqqında da məlumatlar verilir. Əsaslandırılır ki, humanistyönümlü müəllim şagirdə müsbət münasibət bəsləməli, uşağı olduğu kimi qəbul etməli, onda fərdi xüsusiyyətlərin korreksiya edilməsinin vacibliyini dərk etməlidir.

Açar sözlər: təhsil sisteminin humanistləşdirilməsi, şəxsiyyətyönümlü təhsil, təhsil sisteminin islahatı konsepsiyası, təlimin fərdiləşdirilməsi və differensiaslaşdırılması, humanist müəllim.

Ключевые слова: гуманизация системы образования, личностно-ориентированное образование, концепция реформирования системы образования, индивидуализация и дифференциация обучения, гуманный педагог.

Key words: humanization of the education system, personality-oriented education, concept of reforming the education system, individualization and differentiation of training, humane teacher.

İstənilən inkişaf etməkdə olan cəmiyyət insan qarşısında öz inkişaf məqsədlərinə adekvat olan tələblər qoyur. Sosial inkişafda prioritetlərin dəyişməsi istər-istəməz tabeliyində olan strukturlarda, o cümlədən təhsildə prioritetlərin dəyişməsinə gətirir. Təhsil paradigmasının ənənəvidən humanistliyə çevrildiyi, təhsilin humanistləşdirilməsi ideyalarının həyata keçirilməyə başladığı bu gün müəllim şəxsiyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan pedaqoji universitet tələbələrində təhsilin humanistləşdirilməsi amili kimi şagirdə humanist yanaşmanı həyata keçirməyə hazırlığın formalaşdırılması tədqiqatımızın əsas qayəsini təşkil edir.

Tədqiqatımız üçün bir başa maraq doğuran məsələlərdən biri tədqiqatçı-alim M.N. Berulava tərəfindən əsaslandırılmış təhsil sisteminin humanistləşdirilməsi və islahatı konsepsiyasıdır. Alimin fikrincə təhsilin humanistləşdirilməsi prosesinə iki aspektdən yanaşmaq lazımdır.

Birincisi, bu təlimin fərdiləşdirilməsinə və differensiaslaşdırılmasına, fərdi normativlərdən istifadəyə, təlimin müsbət motivlərinin gücləndirilməsinə, yaradıcılığın aktivləşdirilməsinə, uşağın şəxsi keyfiyyətlərinin səmərəli inkişafını təmin edən təlim-təربiyənin məzmun, forma və metodlarının yenidən işlənilib hazırlanmasına yönəlmişdir.

İkincisi, bu müəllim şəxsiyyətinə verilən tələblərin yenidən işlənilib hazırlanmasına yönəlmiş dəyər oriyentasiyasıdır.

Müəllifin fikrincə, humanizm ideyasının həyata keçirilməsinə aşağıdakı amillər kömək edəcəkdir. İlk növbədə, mədəni – intellektual keyfiyyətləri yüksək səviyyədə inkişaf etmiş müəllim şəxsiyyətinin olması vacibdir. M.N. Berulava [4]. vurğulayır ki, şagirdi öyrədən, təhsilin məzmunu deyildir, müəllimin özü, onun fərdiyyətidir. Şagirdə maraq, müsbət emosiyalar oyatmaq qabiliyyəti, əlverişli pedaqoji mühit yaratmaq, idrak bacarıqları formalaşdırmaq bacarığı – bütün bunlar pedaqoqa və onun fəaliyyətinə verilən tələblərdir. M.N. Berulava yazır: “Humanist yönümlü müəllim şagirdə müsbət münasibət bəsləməli, uşağı olduğu kimi qəbul etməli, onda fərdi xüsusiyyətlərin korreksiya edilməsinin vacibliyini dərk etməlidir. Humanist müəllim şagirdə özünəinam və özünəhörmət hissinin yaradılmasına kömək etməli, şagird şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafı üçün maksimum əlverişli psixoloji mühit yaratmağa çalışmalıdır” [4, s.23-27].

Müəllifin mövqeyi V.P. Sazanovun fikri ilə üst-üstə düşür: “Uşaqları olduğu kimi qəbul etmək bacarığı müəllim peşəkarlığının əsas göstəricisidir” [8, s.31].

Fikrimizcə təhsilin mədəniyyət formalaşdırıcı funksiyasının tətbiqi şagirdin sərbəst surətdə dəyər seçmək imkanının həyata keçirilməsinə və bununla da problemlə vəziyyətin həllinə şərait yaradır.

Bu funksiyanın həyata keçirilməsi həm də standart fəaliyyət formalarının tətbiq edilməsidir: “Bu həm təsviri incəsənət, həm poeziya, həm musiqi, həm də təhsildir. Təhsil, sanki, öz fəaliyyətini standart fəaliyyət növlərinin inteqrasiyası üzərində qurur, onları müəyyən məzmunla zənginləşdirir”.

Standart fəaliyyət formalarını müəyyən məzmunla zənginləşdirmək təhsilin məzmununa mədəni-dəyəri daxil etmək (humanitar funksiya), şagirdləri mədəniyyət dəyərləri ilə tanış etmək (mədəniyyət formalaşdırıcı funksiya) və mövcud mədəniyyət formalarına uyğunlaşdırmaq (sosiallaşma funksiyası) deməkdir.

Təhsilin humanistləşdirilməsi ideyalarının şəxsiyyətyönümlü təlim - tərbiyə kontekstində həyata keçirilə biləcəyinin mümkünlüyünə dair V.V.Serikov və E.V. Bondarevskayanın fikirlərinə oxşar fikri Ə.Ə. Əlizadə və H.Ə. Əlizadə də söyləyir. Onların fikrincə, mövcud halda təhsilin humanistləşdirilməsinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bütün təlim-tərbiyə prosesinin mərkəzində biliklərə, təhsilə münasibətdə fərdiyyətçiliyi ilə fərqlənən konkret insan dayanmalıdır [1, s.131].

Uşağın təhsil prosesində tam iştirakının təmin edilməsi-təhsilin humanistləşdirilməsinin real həyata keçirilməsi deməkdir.

N.M. Kazımovun fikrincə, milli pedaqogikaya görə, əsas biliyin dəyəri deyildir, ilk növbədə unikalılığı ilə fərqlənən insanın dəyəridir [2, s.102].

Alimin təhsilin humanistləşdirilməsi ilə bağlı təhlil edilmiş fikirləri bu aktual sosial-pedaqoji problemin həllinə konkret töhfə verir.

Qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, şagird şəxsiyyətinin inkişafına yönəlmiş pedaqoji fəaliyyət həm də insanpərvərlik, humanizm, xeyirxahlıq kimi keyfiyyətlərin formalaşmasına yönəldilməlidir.

V.P. Sazonovun fikrincə, bu cür keyfiyyətləri inkişaf etdirməyin yollarından biri şagird fəaliyyəti, onun həyat təcrübəsi, hiss və emosiyaları vasitəsilə həyata keçirilən özünüdərk etmə prosesinə təsir göstərmək ola bilər. Pedaqoqun vəzifəsi-uşaqda “mən xeyirxaham”, “mən ədalətliyəm”, “mən güclüyəm” və s. kimi fikirlərin formalaşmasına köməklik etməsidir [8, s.30]. Biz, şagird şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərini inkişaf etdirmək üçün bu yanaşmanı rədd etmirik və bunu mümkün bir seçim hesab edirik. Bununla belə, qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, söhbət məktəblinin özünüdərk etməsinə təsir etməkdən yox, onun humanist məzmunla zənginləşdirilməsi yolu ilə dəyərlər strukturu formalaşdırılmasından gedir.

E.V. Bondarevskyanın [5] qeyd etdiyi kimi və bizim fikrimizcə də, məktəblilərdə dəyərli-məqsəd münasibətlərinin formalaşmasında şəxsiyyətin mədəni identifikasiyası ilə birgə sosial, mənəvi identifikasiya da vacibdir.

Təhsilin humanistləşdirilməsi problemini araşdırarkən şagird şəxsiyyətinə yönəlmiş təhsilin humanistlik vəzifələrinin həllinə kömək edən yeganə amil olmadığını hesab edirik.

Əgər istənilən tədris prosesinin “qütübünün” “müəllim-şagird” dən ibarət olması fikri qəbul edilirsə, bu o deməkdir ki, müəllim kimi, şagird də pedaqoji prosesin ayrılmaz hissəsidir. Bu onu göstərir ki, yalnız pedaqoji prosesin bir “hissəsi” ilə (mövcud vəziyyətdə şagirdlərlə) bağlı problemlərin tədqiqi deyil, həm də təhsilin humanistləşdirilməsi şəraitində müəllim və onun fəaliyyətinə dair problemlərin tədqiqi vacibdir.

Təhsilin humanistləşdirilməsi prosesində müəllimin humanist təfəkkürünün inkişafı, onun dəyərlər sistemində yiyələnməsi aktual məsələlərdən biridir.

Pedaqoqun əsas məqsədi şagirdləri dəyərlərlə tanış etmək və bu dəyərlərdən istifadə etmək bacarığını inkişaf etdirməkdən ibarətdir.

Bu baxımdan təhsilin humanistləşdirilməsində müəllim şəxsiyyətinin humanistyönümlü formalaşmasını əsas amil kimi qəbul edən alimlərin konsepsiyaları aktualdır.

Ə.Ə. Əlizadə və H.Ə. Əlizadə təhsilin humanistləşdirilməsi prosesini təhsil sisteminin, o cümlədən altsistem kimi pedaqoji təhsilin fəaliyyətində müasir sosial meylləri əks etdirən sosial-pedaqoji fenomen hesab edirlər. Görkəmli alimlər təhsilin humanistləşdirilməsinin həyata keçirilməsini ali təhsil müəssisəsində təhsilin məzmununun pedaqoji prosesdə subyektiv mövqe tutmağa çalışan müəllim şəxsiyyətinin humanist istiqamətdə formalaşmasına yönəldilməsi ilə əlaqələndirir [1, s.33].

Q.S. Suxobskaya humanistyönümlü təlim-tərbiyənin müəllim fəaliyyəti və təhsilin məzmunu ilə bağlı olduğunu nəzərə alaraq hər bir fənn üzrə humanist potensialın üzə çıxarılmasının vacibliyini qeyd edir. Təhsilin humanistyönümlü olması müəllimin özünün humanistyönümlü olması ilə bağlıdır ki, bu da özünü müəllimin şəxsi keyfiyyətlərində göstərir. Bu, müasir dünyanın ümumbəşəri proseslərinin inkişaf tendensiyalarında bir istiqamət, global düşünmək və bilikləri ətraf ələmlə əlaqələndirmək bacarığıdır. Q.S. Suxobskaya bu problemlərin həllini uşaqların konkret təlim-tərbiyə prosesində humanistlik strategiyasını həyata keçirməyə imkan verən pedaqoqun şəxsi keyfiyyətləri ilə əlaqələndirir [9, s.6].

Hesab edirik ki, bu nöqtəyi-nəzərlər tədqiqatımız üçün vacibdir, çünki onlar şagird şəxsiyyətinə humanist yanaşmanın həyata keçirilməsi üçün tələbələrdə bacarıqların formalaşması problemlərinə toxunur.

M.N. Berulavanın nöqtəyi-nəzərinə görə təhsilin mövcud modellərində humanistlik paradigması tam təcəssüm olunmur. Belə ki, şagird pedaqoji prosesin təsirini öz fərdiyyətinə uyğun qəbul edərək nəyi istəyir və bacarırsa, o cür də qəbul edir. Buna əsaslanaraq tədqiqatçı alim müasir təhsilin humanist paradigmasına ən uyğun gələn təlimin inteqral modelini irəli sürür.

Bu modelin mənası ondan ibarətdir ki, pedaqoji texnologiyalar seçərkən təkcə cəmiyyətin tələblərini deyil, həm də şagirdin fərdi, psixoloji və yaş xüsusiyyətləri də nəzərə alınmalıdır. Bununla yanaşı tədris materialını yenidən işləmək üçün uşağın üstünlük verdiyi üsullara maksimum dərəcədə yer vermək lazımdır [4, s.23-25].

Özünü-təlim, özünü-təhsil və özünü-inkişaf etdirməyi stimullaşdıran, təhsil və şəxsiyyətin inkişafı üçün yeni texnologiyaların yaradılması müəllif tərəfindən vurğulanır. Onun fikrincə, pedaqoji təsir təkcə fərdi-psixi və şəxsi xüsusiyyətlərin əlaqəsindən ibarət deyildir, o həm də subyektin fəaliyyətindən irəli gəlir.

Tədqiqatçı - alim S.A. Zayçevin əsərlərində M.N. Berulavanın baxışlarına (nöqteyi-nəzərinə) yaxın mövqeyə təsadüf edirik. Alim yazır: “Şəxsiyyətyönlü yanaşma pedaqoqa uşaqların fərdi maraq və ehtiyaclarının həyata keçirilməsini, onların müstəqil fəaliyyətini və səmərəli şəkildə şəxsi təcrübəsinin toplanmasına imkan verən təlim mühiti təşkil etməkdən ibarət rol verir” [6, s.41].

M.N. Berulava kimi S. Zayçev də təhsil mühitinin uşaqların fərdi ehtiyaclarına uyğun olmasının və həm də şagirdlərin maraqları, ehtiyacları dəyişdikcə onun ardınca mühitin dəyişməsinin zəruriliyini vurğulayır.

Təhsilin humanistləşdirilməsi prosesinin amilləri haqqında M.N. Berulava və S. Zayçevin fikirlərini inkişaf etdirərək onu qeyd edə bilərik ki, şagirdlərə humanistyönlü yanaşma müəllim tərəfindən dərk olunmuş, mənimsənilmiş dəyərlərin şagirdlərin də mənimsəməsi istiqamətinə çevrilməsini tələb edir.

Fikrimizcə, əsas olan odur ki, müəllimin dəyəryönlü fəaliyyəti şagirdlərin təim-tərbiyəsinin fərdiləşdirilməsi və differensiasiyasına, şagirdlərin uğur əldə etmələrinə şəraitin yaradılmasında istiqamət verə bilsin.

Pedaqoji fəaliyyət zamanı əldə edilmiş nəticələrin qiymətləndirilməsi meyarı dərk edilərək mənimsənilmiş dəyərlərdir (B.S.Bratus).

Humanizm prosesinin təbiətini və mahiyyətini üzə çıxaran V.P. Bezduxovun konsepsiyası da diqqətə layiqdir. Təhsilin humanistləşdirilməsi prosesinin həyata keçirilməsi təhsilin məzmununun elə şəkildə dəyişdirilməsini nəzərdə tutur ki, o, uşağa ünvanlansın, onun inkişaf prosesində maraq və tələbatlarını nəzərə alaraq həyata keçirsin. Həmçinin dəyərlər sistemi ilə tanışlıq şagirdlərdə dünyaya, insanlara emosional dəyərləndirici münasibət formalaşdırsın [3, s.32-33].

Təhsilin humanistləşdirilməsinin normativləri ilə bağlı mövqe fikrimizcə ictimai-mənəvi prosesin “azad hərəkət etmək” fikrinə zidd deyildir. Məsələ ondadır ki, təhsilin humanistləşdirilməsinin həyata keçirilməsi pedaqoji işin normasına çevrilməlidir. Yəni bu, fəaliyyətin məzmununa adekvat olan mənəvi dəyərlərin təlim-tərbiyəsi prosesində həyata keçirilməsi müəllim-şagird arasında humanist münasibətlərin formalaşması ilə bağlıdır.

Pedaqoji fəaliyyətdə humanizmin mənəvi dəyərlərini və əxlaqi prinsiplərini təcəssüm etdirən müəllim şəxsiyyəti ilə bağlı problemlərin tədqiq olunmasına daha çox diqqət yetirilir. Alimlər başlanğıc kimi təhsilin humanistləşdirilməsini pedaqoqun qarşısında duran, onun fəaliyyət və inkişafının məqsədini ifadə edən sosial tələb, mənəvi öhdəlik kimi dəyərləndirir.

Təhsilin humanistləşdirilməsinin meyarı kimi müəllim və şagird arasında mənəvi, humanist münasibətlərin formalaşması o deməkdir ki, pedaqoji prosesdə “müəllim-şagird” sistemində birgə anlama, birgə qiymətləndirmə, birgə iş kimi maraqlı hallar meydana çıxır [7, s.159].

Nəzərdən keçirdiyimiz konsepsiyalar müasir təhsilin problemlərinin həllinə konkret tövhə verir.

Təhsilin humanistləşdirilməsinin çoxşaxəli sosial-mənəvi hadisə olması fikrini bir daha vurğulamağı zəruri hesab edirik. Onun həyata keçirilməsi özlüyündə yüksək əhəmiyyətli və mükəmməl ideyaların tətbiqi üçün real mexanizmlərin axtarışı ilə bağlıdır. Bu prosesin pedaqoji fəaliyyətdə həyata keçirilməsi ilə bağlı alimlərin bir-birini tamamlayan müxtəlif nöqteyi nəzərlərini üzə çıxaran təhsilin humanistləşdirilməsinin müxtəlif konsepsiyalarının təhlili göstərir ki, şagird şəxsiyyətinə humanist yanaşmanın həyata keçirilməsinə pedaqoji universitetin tələbələrini hazırlığı problemi xüsusi tədqiqatın mövzusu olmayıb.

Tədqiqatın aktuallığı. Qeyri-sabit sosial vəziyyət, cəmiyyətdəki dağınıqlıq şəraitində pedaqoji fəaliyyətin mənasını müəyyən edən, uzun müddət bəşər mədəniyyətinin əsasını təşkil edən humanist idealların təcəssümü şagirdə, onun fəaliyyətinin təşkilinə, yaxşılıq,

gözəllik, həqiqət, insanlar arasında bərabər münasibətlər ideallarına adekvat yanaşmanın həyata keçirilməsini tələb edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tələbələrin şagirdə humanist yanaşmanın həyata keçirilməsinə yönəldilməsi metodikasının nəzəri əsasları müəyyən edilmiş və əsaslandırılmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti müəllimin təhsil nəzəriyyəsi və praktikasında şagirdə humanist yanaşmanı həyata keçirməkdən ötrü hazırlanmış innovativ texnologiyanın təhsil praktikasına tətbiqi, müasir məktəbdə humanizm tərbiyəsinin səmərəliliyi üçün pedaqoji şərtlərin aşkar edilməsi ilə müəyyən edilir.

Ədəbiyyat

1. Əlizadə Ə.Ə., Əlizadə H.Ə. Pedaqoji psixologiya. Dərslik. / Ə.Ə. Əlizadə, H.Ə. Əlizadə – Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, – 2010. – 685 s.
2. Kazimov N.M. Məktəb pedaqogikası.Dərslik. // N.M.Kazimov. – Bakı: OKA Ofset, 2009. – 564 s.
3. Бездухов В.П. Гуманистическая направленность учителя как система ценностных ориентаций // Развитие творческих и коммуникативных способностей личности. – Самара: Сам ГПУ, 2016. – с.11-20.
4. Борулава, М.Н. Гуманизация образования направления и проблемы // Педагогика, 2016, № 4. – с.23-27.
5. Бондаревская Е.В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования // Е.В. Бондаревская. – М.:Педагогика, 2017.– с.70-74.
6. Зайцев С.А. Не вместо, а вместе. Модель сбалансированных инициатив взрослого и ребенка //Директор школы, 1996. № 4. с. 38-45
7. Мышление учителя //под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С.Сухобской. - М. 2020. – 104 с
8. Сазонов В.П. Воспитание на основе потребностей человека //Педагогика, 2013, № 2. с.28-32.
9. Сухобская Г.С. Гуманистическая направленность обучения будущего педагога // Проблемы непрерывного образования: педагогические кадры. 2016, № 8, – с.5-18.

О КОНЦЕПЦИЯХ ГУМАНИЗАЦИИ И РЕФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Бабаева Фидан Князь кызы

Резюме

В статье показано, что проанализированы концепции, связанные с гуманизацией и реформированием системы образования, определены и научно-теоретически обоснованы педагогические условия, обеспечивающие реализацию гуманистического подхода к ученику у студентов. Определено, что овладение учащимися методом гуманистической ориентации в мире культуры, нравственности и людей в процессе обучения базируется на идеях личностно-ориентированного образования и обучения.

В статье также приведены сведения о структуре личностных качеств студентов, проявляемых в их учебной деятельности, раскрывающих их отношение к ученикам. Обосновано, что гуманно-ориентированный учитель должен иметь позитивное отношение к ученику, принимать ребенка таким, какой он есть, понимать важность коррекции в нем индивидуальных особенностей.

**ON THE CONCEPTS OF HUMANIZATION AND REFORMING THE
EDUCATION SYSTEM*****Babayeva Fidan Knyaz******Summary***

The article shows that the concepts related to the humanization and reform of the education system are analyzed, pedagogical conditions that ensure the implementation of a humanistic approach to the student are defined and scientifically and theoretically substantiated. It is determined that students' mastery of the method of humanistic orientation in the world of culture, morality and people in the learning process is based on the ideas of personality-oriented education and training.

The article also provides information on the structure of students' personal qualities manifested in their educational activities, revealing their attitude towards students. It is substantiated that a humanely-oriented teacher should have a positive attitude towards the student, accept the child as he is, and understand the importance of correcting his individual characteristics.

*Rəyçilər: pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor Ş.T.Tağıyev,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent T.Ə. Nəbiyeva
Ümumi pedaqogika kafedrasının 05.06.2025 - ci il tarixli iclasın 15 sayılı protokolu
Daxil olma tarixi 20 iyun 2025-ci il*